

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

INDIVIDUALIZAM

UREDNICI

Suzana IGNJATOVIĆ

Aleksandar BOŠKOVIĆ

BEOGRAD

2017

INDIVIDUALIZAM

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednici:

Suzana Ignjatović

Aleksandar Bošković

Recenzenti:

Slaviša Tasić

Neven Cvetičanin

Nina Kulenović

Lektura:

Tatjana Rončević

Anka Jakšić

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 50

ISBN 978-86-7093-192-3

2. POVEZANOST METODOLOŠKOG, KULTURNOG I POLITIČKOG INDIVIDUALIZMA U DRUŠTVENIM NAUKAMA *

Suzana IGNJATOVIĆ**

APSTRAKT

Rad se bavi odnosom metodološkog, kulturnog i političkog individualizma u društvenim naukama. Odnos navedene tri vrste individualizma posmatra se u različitim disciplinama, posebno u sociologiji, antropologiji i ekonomiji. Glavni predmet analize su dve relacije: 1) odnos između metodološkog i političkog individualizma i 2) odnos između metodološkog i kulturnog individualizma. Osnovna teza rada je da postoje specifične veze između ovih tipova individualizma, tj. da postoji konvergencija preferencija u radovima ključnih teoretičara. Preferencija metodološkog individualizma praćena je političkom usmerenošću ka individualizmu u formi ideologije liberalizma (slična pravilnost važi za suprotnu orijentaciju holizma). Odnos kulturni–metodološki individualizam posmatra se u radovima autora Raporta i Dimona, kao suprotstavljene pozicije u raspravi o individualizmu i holizmu u antropologiji.

KLJUČNE REČI: metodološki individualizam, kulturni individualizam, politički individualizam, ontološki individualizam

* Rad predstavlja deo projekta „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” (br. III 47010), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Institut društvenih nauka

INDIVIDUALIZMI: METODOLOŠKI, ONTOLOŠKI, KULTURNI, POLITIČKI

Pojam individualizma ima različita značenja u društvenim naukama. Prema jednoj definiciji „individualizam je zapravo amalgam ideja, 'individualizam' ima različita značenja i nijanse, jer se koristi u raspravi i borbi za ljudsko dostojanstvo, autonomiju i privatnost, ali se, između ostalog, koristi i u diskusijama o ekonomskom liberalizmu, političkom liberalizmu i religijskom individualizmu“ (Lukes prema Goldstein, 1989: 93). Ovde je obuhvaćen samo jedan aspekt individualizma, ali on ima širi spektar značenja. Može se govoriti o metodološkom, ontološkom, kulturnom i političkom individualizmu. Od utemeljenja modernih društvenih nauka koriste se ovi pojmovi ili neke njihove varijante koje se mogu smatrati pretečama savremenih formi. Stoga je potrebno ukazati na ključne razlike između metodološkog, ontološkog, kulturnog i političkog individualizma.

Metodološki individualizam može se definisati na različite načine, ali sva određenja uzimaju u obzir značaj aktera kao glavni epistemološki fokus i polaznu tačku u izgradnji naučnih objašnjenja. Prva definicija metodološkog individualizma iz 1908. godine vezuje se za Šumpetera (Schumpeter) (Hodgson, 2007). Veliku ulogu u utemeljenju ovog principa u društvenim naukama imao je Poper (Popper). Prema njegovom određenju, metodološki individualizam je princip koji podrazumeva „(...) da svi društveni fenomeni, i posebno, funkcionisanje svih društvenih institucija, uvek moraju biti shvaćeni kao rezultat odluka, akcija, stavova itd. ljudskih individua i da se nikada ne smemo zadovoljiti objašnjenjem pomoću termina tzv. „kolektiva, (država, nacija, rasa, itd.)“ (Popper, 1993: 122). Na tragu ove definicije, Budon (Boudon) ističe da se „(...) ključni momenat svake analize sastoji u tome da se razume razlog/uzrok (*le pourquoi*) individualnog ponašanja/akcije koji je odgovoran za društveni fenomen koji želimo da objasnimo“ (Budon, 2011: 35).

Uočeno je da postoje razlike među naučnim disciplinama u njihovom odnosu prema ovoj epistemološkoj orijentaciji. Uden (Udehn) je razvrstao nauke na jednom kontinuumu između individualizma i holizma, tako da ekonomija predstavlja dominantno individualistički orijentisanu nauku, dok antropologija pretežno sledi holizam (Udehn, 2001).¹ Sociologija ima obe tradicije, holističku i individualističku. Veber (Weber) je sasvim jasno ukazao na prednosti objašnjenja koja se oslanjaju na individualnog aktera i zalagao se za ovaj pravac razvoja sociologije (Veber, 1976). Zanimljivo je da ekonomista Šumpeter nije predviđao metodološki individualizam za sociologiju, već je imao dirkemovsku ideju sociologije (Udehn, 2001).

Ključna pitanja u raspravi o metodološkom individualizmu odnose se na dilemu da li je on zapravo redukcionizam (atomizam, psihologizam) i da li je moguće društvene fenomene objasniti bez oslanjanja na kolektivne entitete (dilema koja se javlja u antropologiji i sociologiji). Ekonomija je više okrenuta metodološkom individualizmu nego sociologija (Udehn, 2001). Ovde ne možemo ulaziti u dalju analizu ove problematike, ali dovoljno je reći da takva podela nije sasvim precizna. U antropologiji postoji značajna individualistička tradicija, kao što ekonomska nauka baštini holističke pristupe.

O *ontološkom individualizmu* se može govoriti još u klasičnoj raspravi o prirodi realnosti između nominalizma i realizma. Istorijski

¹ Sociologija je od početka osnivanja imala obe tradicije, metodološki individualizam i holizam. Za razliku od Dirkema, Veber se zalagao za ideju da sociologija treba da gradi objašnjenje na nivou individue, fokusirajući se na individualno delanje (Veber, 1976). U savremenoj sociologiji nema mnogo radova posvećenih metodološkom individualizmu. Recimo, Joseph Agassi, *Methodological Individualism* (1960); Lars Udehn, *Methodological Individualism* (2001); Raymond Boudon, *Raison, bonnes raisons* (2003). Votkins je ukazivao na mogućnosti primene metodološkog individualizma u antropologiji u radovima iz pedesetih godina 20. veka (Watkins, 1958). Pri tome treba imati na umu metodološko-individualističku tradiciju u antropologiji (npr. Barth). Među savremenim antropolozima, Štuhlik (Stuchlick) i Holi (Holy) razmatrali su primenu metodološkog individualizma u antropologiji (Stuchlik, 2014).

posmatrano, moglo bi se reći da su Hobs i Mil bili individualisti, a De Bonal i Kont kolektivisti (Lukes, 1968). Tokom teorijskog razvoja društvenih nauka pažnja je prebačena na metodološku stranu individualizma, a rasprava se pomerila od pitanja „šta postoji – individua ili kolektivitet?“ ka pitanju „šta je osnova validnog objašnjenja društvene stvarnosti – individua ili kolektivitet?“. U sociologiji je često ontološki aspekt inkorporiran u metodološku raspravu, pa se više govori o relaciji nominalizam – realizam nego o odnosu na liniji metodološki individualizam – holizam. Veber je označen kao nominalista, iako njegov metodološki individualizam omogućava istraživanje društvenih interakcija i organizacija (Ringer, 1997). S druge strane, realizam je odlika dirkemovske sociologije i pretpostavlja da se društveni domen ne može redukovati na neki drugi nivo stvarnosti, uključujući individualno delanje (Milić, 1963: XI). Moglo bi se reći da je ova pozicija bliska O. Kontu (Comte) koji je tvrdio da „društvo nije moguće razložiti na individue, kao što nije moguće razložiti geometrijsku površinu na linije, a linije na tačke“ (Lukes, 1968: 119).

Danas se smatra da je postignuta relativna saglasnost oko osnovne ontološke pretpostavke da se društvo sastoji od individua i da akcije kolektiviteta zavise od individua. Ovo „relativno“ znači da se još uvek podrazumeva da se društvo ipak ne sastoji samo od individua (Kincaid, 2015). Može se reći da danas postoje shvatanja ontološkog individualizma u društvenim naukama: pozicija da samo individue postoje, da su društveni entiteti sastavljeni od individua i da socijalni entiteti ne funkcionišu nezavisno od individua (Kincaid, 2004). Dakle, metodološki individualizam ne mora podrazumevati ontološki individualizam, kako kaže Hodžson, već može zadržati koegzistenciju različitih entiteta: individue, njihove interakcije i institucije (Hodgson, 2007).

Kulturni individualizam obuhvata socio-kulturne matrice koje se mogu prepoznati u raznim domenima, od porodice do političke organizacije društva. Ovaj tip individualizma se izučava u antropologiji kao odrednica kulturnog konteksta: „individualistička kultura“ kod Dimona (Dumont) ili „individulistički usmerena porodica“ kod Mekfarlana (Macfarlane). Dominantni princip individualizma određuje kulturni okvir socijalizacije, porodične i srodničke odnose, pravni i politički sistem, a često i osnovne ekonomske modalitete funkcionisanja. Može se reći da je individualizam ovde shvaćen kao dominantna ideologija ili pogled na svet. U kulturni tip individualizma spada i Dirkemova (Durkheim) koncepcija individualizma zasnovanog na „kultu pojedinca“ kao osnovi modernog društva (Mimica, 1991). Individualizam kao karakteristika kulture istraživana je i izvan antropologije, u okviru kros-kulturne psihologije, sociologije i političkih nauka. Obično se u takvim istraživanjima koristi dualni model individualizam – kolektivism. Na primer, Hofstede (Hofstede) govori o individualističkim i kolektivističkim kulturama (Triandis et al., 1988).

Politički individualizam podrazumeva da „nije grupa, već svaki pojedinac nosilac prava, i da je cilj države da štiti pojedince koji čine tu državu, a ne da pojedinci treba da služe ciljevima države“ (Hamowy, 2008: 241). On je kompatibilan sa kulturnim individualizmom u jednom njegovom segmentu, jer u osnovi ima normativni individualizam. Etička komponenta podrazumeva da je „moralnost usmerena na pojedinca, a ne na društvo kao celinu, da se tiče pre svega napretka individue, a ne njegovih odnosa sa drugima“ (Hamowy, 2008: 241). Slično značenje nalazimo u interpretaciji kulta individue kod Dirkema: „slaviti prava pojedinca kao najvišu vrednost“ (Mimica, 1991: 182). Ipak, politički individualizam ima neke specifičnosti zbog kojih čega se posmatra kao posebna kategorija. Reč je o principu koji se najviše promovise u okviru ideologije liberalizma (klasičnog i njegovih savremenih varijanti),

podrazumevajući političku organizaciju društvenog života zasnovanu na pravima pojedinca kao osnovnoj vrednosti. Zanimljiva je sledeća definicija koja objedinjuje četiri individualistička principa u određenju liberalizma, jer ukazuje na relacije između različitih individualizama, o čemu će biti reči kasnije. Dakle, liberalizam se može odrediti kroz sledeće dimenzije: „individualizam (kao epistemološki princip), vlasništvo nad sopstvom ili pravo na samosopstvenost (individua je nosilac svih odluka koje se nje tiču, sve dok to ne ugrožava druge), slobodno tržište (minimalna uloga države u tržišnoj razmeni) i minimalna država (ograničenje prisilne funkcije države i maksimizacija vlasništva/prava nad sopstvom)“ (Arnold prema Ignjatović & Buturović, 2017: 392–393). Kada govorimo o političkom individualizmu, fokusiraćemo se na političku ideologiju liberalizma.

Iako se odnose na različite domene – metodološki individualizam se razmatra kao epistemološko pitanje, politički individualizam pitanje ideologije – može se reći da pomenuta četiri individualizma imaju nekakvo zajedničko jezgro. U teorijskim raspravama se uočava preplitanje ovih pojmova, odnosno njihovo poistovećivanje. Tako se metodološki individualizam nekad izjednačava sa ontološkim, dok se zalaganjem za epistemološki individualizam zapravo promovise politički ili normativni individualizam (Mantzavinos, 2009; Kulenović, 2014). U ovom radu istražujemo odnos između metodološkog i političkog individualizma, odnosno metodološkog i kulturnog individualizma. Ontološki individualizam će biti pomenut kao deo problema koji se razmatraju u vezi s metodološkim individualizmom. Odnos navedene tri vrste individualizma razmotrićemo u različitim društvenim naukama, posebno u sociologiji, antropologiji i ekonomiji.

POVEZANOST METODOLOŠKOG I POLITIČKOG INDIVIDUALIZMA U DRUŠTVENIM NAUKAMA

Društvene nauke se razlikuju u svom odnosu prema metodološkom, ontološkom, kulturnom i političkom individualizmu. Takođe postoji veza između ovih tipova individualizama. Kao što je pomenuto, u određenjima metodološkog individualizma nekad se implicira ontološka komponenta. U sociologiji je često naglašavan ontološki aspekt zajedno s epistemološkom dimenzijom. Tako se Veber opisuje kao „nominalista“ (Milić, 1978), dok se Dirkem definiše kao „socijalni realista“. Dirkemova koncepcija „društvene činjenice“ ima primese ontološkog, a ne samo metodološkog kolektivizma. Prema Udeni, još uvek se dešava da metodološki individualisti naprave „ontološki zaokret“ i prebace raspravu na ontološku ravan (Udehn, 2001). Slično preplitanje ontološkog i metodološkog postoji i kod savremenih sociologa. Recimo, Budon ističe da je individua mesto gde se lociraju uverenja, želje i namere, a ne država, politička stranka ili neki drugi entitet: „(...) svaki društveni fenomen je rezultat akcija, odluka, stavova, ponašanja i uverenja individua, pošto su individue jedini nosioci akcija, odluka itd.“ (Boudon, 2003: 19).

Na relaciji epistemološkog i vrednosnog postoje slična preplitanja. Još kod Vebera i Šumpetera postoji svest o potencijalnom preklapanju vrednosnog i epistemološkog usmerenja. Veber jasno razdvaja metodološki i normativni individualizam: „...treba izbeći strahovitu zabludu da ovaj 'individualistički metod' podrazumeva bilo kakav individualistički stav u sferi vrednosti“ (Đurić, 1964: 214).² Šumpeter je u svom određenju metodološkog individualizma istakao da se politički i metodološki individualizam moraju razdvojiti (Hodgson, 2007). Takođe,

² Ovo je u skladu s Veberovom pozicijom da vrednosti mogu odrediti predmet interesovanja nauke, ali ne i proces istraživanja. U samom naučnom istraživanju mora biti primenjena vrednosna neutralnost.

Kincaid smatra da treba razlikovati deskriptivni i normativni individualizam, kao i da oni logički nisu povezani (Kincaid, 2004). Parker povezuje metodološki individualizam s mehanicističkim pogledom na svet, prema kome je cilj nauke predviđanje i kontrola ponašanja. S druge strane, kolektiviste povezuje nemehanicistički pogled na svet (koji obično prate kontekstualizam i organicizam) prema kome je cilj društvenih nauka opisivanje i razumevanje ljudskog ponašanja (Parker, 2006).³

Postavlja se pitanje zašto metodološki individualizam ima različit status u društvenim naukama, odnosno da li se on može objasniti povezivanjem s političkim, kulturnim ili ontološkim individualizmom. Za sociologiju je pozicioniranje prema ontološkim i epistemološkim pitanjima na liniji društvo – pojedinac svakako imalo ulogu distinkcije u procesu utemeljenja nove nauke.⁴ Razmatranje odnosa metodološkog i političkog individualizma može ukazati na neke specifičnosti razvoja određenih društvenih nauka.

U razvoju sociološke i ekonomske teorije mogu se uočiti tokovi koji povezuju epistemološku i političku ravan. Posebno je zanimljiv otpor koji se javlja u sociologiji prema metodološkom individualizmu, koji je shvaćen kao „suprotan duhu sociologije“ (Boudon, 1988: 762). Betke (Boettke) smatra da se jedan razlog za otpor prema metodološkom individualizmu (uglavnom u sociologiji) nalazi u odnosu prema drugoj vrsti individualizma – političkom individualizmu. Postoje mišljenja da je ovaj odnos nastao upravo zbog izjednačavanja epistemološkog i političkog individualizma, odnosno zato što se na neki način povezuju metodološki i normativni (pre svega politički) individualizam (Boettke, 1998). U sociologiji dominira kritički odnos prema obe vrste

³ Ovdje Parker pod metodološkim individualizmom misli na neoklasičnu paradigmu zasnovanu na maksimizujućoj korisnosti, u utilitarističkom ključu.

⁴ Ovdje se misli na utemeljenje Dirkemove sociologije i pojam „društvene činjenice“ kao teorijsko i metodološko jezgro nove discipline.

individualizma. To su potvrdila i neka empirijska istraživanja: američki ekonomisti su više „politički individualisti“, a sociolozi „politički kolektivistički“ (Klein & Stern, 2005; Ignjatović, 2014). Ove discipline imaju dominantne preferencije u pristupu društvenoj stvarnosti (ekonomija sledi individualizam, a sociologija holizam). To bi onda značilo da epistemološki individualizam često prati i politička individualistička preferencija autora. Teoretičari koji su skloni metodološkom holizmu/kolektivizmu slede takođe političke i normativne ideje kolektivističkog usmerenja (antiliberalne pravce), tj. više su naklonjeni kolektivističkim pozicijama u politici. Slična paralela postoji na drugom kraju spektra.

Drugi autori takođe uočavaju pravilnosti u odnosu teoretičara prema političkom i metodološkom individualizmu (Hamowy, 2008). U pozicijama Hajeka (Hayek) i Popera polazi se od pretpostavke da liberalizam i metodološki individualizam idu zajedno, dok se na drugoj strani povezuju metodološki holizam i totalitarizam/kolektivizam (Zahle & Collin, 2014: 7). Elster takođe primećuje tesnu povezanost političkog individualizma (koji on izjednačava s libertarijanizmom) i metodološkog individualizma (Elster, 1985: xiii). Mimica kaže da Dirkemov normativni individualizam nije bio u suprotnosti s njegovim „metodološkim realizmom“ (Mimica, 1991).

Ovaj problem je deo šireg pitanja povezanosti epistemoloških usmerenja i ideologije, u ovom slučaju metodološkog i političkog individualizma. Dobar primer za slaganje ovih preferencija nalazimo kod Budona. Ovaj sociolog spada u dosledne zagovornike metodološkog individualizma u sociologiji. Teorijsku osnovu njegovog modela čini kognitivna racionalnost, odnosno kognitivno-racionalni akter (Ignjatović, 2016). Budon je veoma kritičan prema holističkim epistemološkim pozicijama, posebno prema strukturalizmu (Ignjatović, 2014). Budon je takođe bio dosledni politički individualista kao pristalica

ideologije liberalizma. U njegovom radu može se uočiti preplitanje i povremeno izjednačavanje dva domena, epistemološkog (individualističko–holističko) i političkog (liberalno–neliberalno) (Ignjatović, 2014). Budon čak govori o tzv. liberalnom načinu mišljenja, kontrastirajući ga s pozicijama vulgarnog marksizma, strukturalizma, kulturalizma i konstrukcionizma (Boudon, 2004).⁵

Sličnu vezu nalazimo kod antropologa Raporta (Rapport), koji govori o „liberalnoj antropologiji”, „liberalnoj društvenoj nauci” i „liberalnom teoretisanju” (Rapport, 1997). Ujedno, Raport se zalaže za autonomiju subjekta kao osnovu antropologije, tj. ontološki i metodološki individualizam koji podrazumeva da „ne postoji drugi društveni pokretač osim svesne individue; bez nje nisu mogući društveni procesi niti organizacija, strukturisani odnosi, rutinizovane intersekcije ili institucionalizovano ponašanje“ (Rapport 1997: 2).

U ekonomskoj teoriji nalazimo paralelu kod austrijskih ekonomista. Na primer, u Mizesovoj (Mises) teoriji prepliću se ontološki i metodološki individualizam, dok kod Hajeka politički individualizam prožima oba. Mizes na svojoj ideji prakseologije, tj. na „naučnim osnovama sociologije i ekonomije” gradi klasični liberalizam (Gonce, 2003). Hajek ima dosta zasluga za to što su moralni i politički aspekti individualizma tako često konotirani u raspravi o epistemološkom individualizmu (Hajek, 1999).

Ako epistemološko i vrednosno konvergiraju na ovakav način, može se postaviti pitanje da li metodološki i politički individualizam zaista imaju zajedničko jezgro. Moglo bi se reći da epistemološki i politički individualizam imaju neke zajedničke odlike: do razumevanja društvenih pojava i odnosa (epistemološki), odnosno uspostavljanja

⁵ Budon se bavi liberalizmom u knjizi *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme* (2004), Paris: Odile Jacob.

dobrog moralnog i političkog poretka (politički), može se doći jedino iz perspektive pojedinca, pod pretpostavkom slobodne i racionalne individue koje ima odgovornost za svoje postupke. U prilog ovome govori zapažanje da sociolozi često veruju u despotsku moć struktura nad ponašanjem društvenih aktera i da je *homo sociologicus* potpuno manipulabilan (Boudon & Bourricaud, 2003). U metodološkom individualizmu, „epistemološka individua“ je uvek na neki način racionalna (o tipu racionalnosti se može raspravljati) i ona će nam „reći“ razloge za svoje delanje, a na osnovu ovih informacija saznaćemo i kakve su posledice (nameravane i nenameravane) tog delanja na agregatnom nivou, tj. kako se druge individue pozicioniraju prema tome i kakve efekte ova kompleksna „igra“ proizvodi. Slično tome, „politička individua“ je konačna instanca za procenu efekata u ekonomskom ili političkom domenu. U idealnotipskom političkom individualizmu, polazna premisa je da individua „zna najbolje“, čak i kada trpi posledice svojih odluka. Pretpostavlja se da je to najoptimalnije rešenje u ekonomiji, ali takođe u uređivanju međuljudskih odnosa, ličnih sloboda itd. Svaka intervencija (posebno države) napraviće distorziju i potencijalno napraviti loše efekte, čak i iz najboljih namera državnih činovnika.

ODNOS METODOLOŠKOG I KULTURNOG INDIVIDUALIZMA U ANTROPOLOGIJI

Već je ranije bilo reči o specifičnom odnosu antropologije prema metodološkom individualizmu. Antropologija se, međutim, posebno bavi individualizmom koji ukazuje na odlike kulturnog konteksta, dominantnu ideologiju društva i temelj na kome se definišu društvene norme. Ovaj individualizam može označavati „individualističku kulturu“ ili „individualistički usmerenu porodicu“. On je dobro predstavljen u Dirkemovoj koncepciji „kulta pojedinca“ koji čini osnovu modernog zapadnog društva: „ (...) ljudska osoba, čija definicija stoji kao kamen

kušnje u odnosu na koji se dobro mora razlikovati od zla, smatra se svetom, takoreći u ritualnom smislu reči“ (Mimica, 1991: 176). Ovde ćemo ukazati na relacije između metodološkog i kulturno-normativnog individualizma, prvenstveno u interpretaciji antropologa Luja Dimona.

Jezgro antropološkog shvatanja kulturnog individualizma može se naći u Luksovoj definiciji prema kojoj se individualizam odnosi na „posebnu istorijsko-kulturnu konceptualizaciju osobe ili *selfa*, a može da obuhvati pojmove vrhunske vrednosti i poštovanja individue, njegove moralne ili intelektualne autonomije, racionalnosti i samospoznaje, spiritualnosti, dobrovoljnog uključivanja u društvo, tržište i političku zajednicu, prava na privatnost i lični razvoj” (Lukes prema Rapport & Overing, 2000: 178). Teza o individualizmu kao kulturnoj/društvenoj normi javlja se u evolucionističkom (individualizam je vrhunska vrednost kojoj sva društva teže u krajnoj instanci), odnosno kulturno-determinističkom obliku (postoje individualističke i kolektivističke kulture koje modeluju ekonomiju, politiku, ličnost).

U raspravu o kulturnom individualizmu treba uvesti Raportovu razliku između *individualnosti* i *individualizma*. Individualizam se odnosi na „posebnu istorijsko-kulturnu konceptualizaciju osobe koja uključuje kao vrhunsko vrednovanje i dostojanstvo pojedinca, njegovu moralnu i intelektualnu autonomiju, racionalnost i samospoznaju, spiritualnost, pravo na privatnost, pravo na suverenitet nad sobom i sopstveni razvoj, voljno uključivanje u društvo, tržište i politički život“, dok individualnost označava „jedinственu samosvest i svesnost o samosvesti“, tj. „ljudsko *a priori*, fizičko-psihološku osnovu na kojoj počiva sva ljudska spoznaja sveta“ (Rapport, 2001: 11342). U antropologiji se individualizam obično posmatra kao posebna odlika modernog zapadnog društva, a često kao razvojni nivo društva koji podrazumeva distinkciju u odnosu na druga društva, podrazumevajući pojam „autonomne individue kao nosioca moralne vrednosti“ (Dumont

prema Rapport, 2001: 11340). Postoje kritike ovakvog vezivanja ideje autonomne individue isključivo za zapadna društva, o čemu su pisali razni antropolozi, recimo Mekfarlan, koji uočava aspekte individualizma u pred-modernim zapadnim društvima (npr. Engleska) (Rapport, 2001; Macfarlane, 1992). Za našu raspravu je važno istaći relacije između pomenutih koncepcija individualnosti, individualizma u kulturnom okviru i metodološkog individualizma.

Ne samo u antropologiji, već i u drugim naukama javlja se pitanje odnosa epistemoloških principa i dominantne društvene ideologije, odnosno metodološkog i kulturno-normativnog individualizma. Sociološka teza Beka (Beck) o individualizaciji kao dominantnom procesu koji odlikuje savremena razvijena društva podrazumeva specifičnu vrstu individualizma. Ljudi su „osuđeni“ da biraju (u svim sferama, od emotivnih do ekonomskih odnosa), pri čemu se postavlja pitanje da li je ovo blagodet ili usud, odnosno kako pitaju kritičari: svi su osuđeni da biraju, ali da li svi imaju resurse da to čine? (Bauman, 1998). Dimonova interpretacija Dirkema približava se ovoj poziciji: „Kako kaže Dirkem, grubo rečeno, naše društvo nas prisiljava da budemo slobodni. Nasuprot modernom društvu, tradicionalna društva, koja ne znaju ništa o jednakosti i slobodi kao vrednostima, koja, ukratko, ne znaju ništa o individui, imaju kolektivnu ideju čoveka...” (Durkheim prema Macfarlane, 1993: 3). U ovom kontekstu, približavamo se debati *agency-structure*, tj. pitanju autonomije subjekta u izboru i delanju u odnosu na datost strukturalnih ograničenja (pre svega klasnih). Ovde se zapravo kritikuje individualizam kao kulturna i društvena matrica iz perspektive metodološkog holizma.

Dimon je razvio svoju teoriju o individualizmu kao dominantnoj ideologiji moderne zapadne civilizacije, povezujući je s metodološkim

individualizmom.⁶ Prema Dimonu, individualizam označava karakteristike jedne kulture/civilizacije. Ovaj koncept je zasnovan na binarnom modelu koji suprotstavlja individualističke (individualne) i kolektivističke (kolektivne) civilizacije. Te sisteme prate odgovarajuće vrednosti: individualizam je sinonim za jednakost, a holizam za hijerarhiju. Ova paralela ima istorijsku dimenziju, jer su holizam ili hijerarhija odrednica starog režima, a individualizam tj. jednakost odlika Modernosti (Macfarlane, 1993). U društvima u kojima ne postoji „kult individualizma“ kao u zapadnim društvima, zastupljena je hijerarhijska ideologija i dominacija grupe nad individuumom. U *hijerarhijskom društvu* „kao u Platonovoj Republici, naglasak je na društvu kao celini, kao kolektivnom Čoveku; ideal proizlazi iz organizacije društva u odnosu na njegove ciljeve, a ne u odnosu na sreću individue; iznad svega, to je pitanje poretka, hijerarhije; svaki čovek mora na svojoj poziciji doprinosti opštem poretku, a pravda se sastoji u tome da se osigura da je udeo socijalnih funkcija prilagođen celini“ (Dumont, 1999: 9). Kako kaže Dimon, u *modernom društvu*:

„ljudsko biće se posmatra kao nedeljiv, 'elementarni' čovek, kao biološko i misleće biće. Svaki pojedinačni čovek na neki način predstavlja otelovljenje celog čovečanstva. On je mera svih stvari, u punom i novom značenju. Kraljevstvo ciljeva saglasno je s legitimnim ciljevima svakog čoveka, pa su vrednosti okrenute naopačke. Ono što se naziva 'društvo' predstavlja sredstvo, a život svakog čoveka je cilj. Ontološki, društvo više ne postoji, ono nije više nesvodiva činjenica, koja ni na koji način ne sme ometati zahtev slobode i jednakosti“ (Dumont, 1999: 9).

Dimon vidi individualizam kao ideologiju, pogled na svet. Kao takav, on ima političku komponentu. To se posebno uočava u Dimonovoj

⁶ U Budonovoj interpretaciji, Dimonova koncepcija kulturnih modela verovatno bi bila označena kao holistička i kulturalistička.

analizi razvoja društvenih nauka, gde se pominje veza između metodološkog i kulturnog individualizma, odnosno epistemološkog holizma i kulturnog holizma. Prema Dimonu, ako je kulturni individualizam dominantna ideologija u društvu, on mora proizvoditi metodološki individualistički usmerene naučnike. Opisujući kako je ideologija uticala na usmerenje glavnih disciplina, Dimon tvrdi da individualizam ima najveći uticaj na ekonomiju i sociologiju. Pošto je individualizam usađen u ove nauke, on ometa sociologiju da istraži i razume društvene fenomene, čak i moderna društva koja su individualistička. On shvata metodološki individualizam kao atomizam i nominalizam, a oba po njemu proističu iz kulturnog individualizma. Isto važi na suprotnoj strani: holizam označava strukturu, celinu, značenje, što znači da se prvobitna formula individualizam/jednakost nasuprot holizam/hijerarhija može proširiti na sledeća dva niza: *kulturni individualizam–metodološki individualizam–jednakost–sociologija/ekonomija*, odnosno: *kulturni holizam–metodološki holizam–struktura–hijerarhija–antropologija*.

Dimon veruje da je holizam bolja opcija za antropologiju (i sociologiju). Antropologija treba da se zasniva na holističkom pristupu, posebno ističući strukturalizam. Po Kapfereru, Dimon pokušava da prevaziđe deskriptivni holizam i izgradi holistički metod antropološke analize (Kapferer, 2010). Kako Dimon kaže: „Uvođenje ideje strukture je glavni događaj našeg vremena u socijalnoj antropologiji i sociologiji...Nakon dugog perioda kojim je dominirala tendencija ka atomizmu, ključni problem savremene misli je da ponovo otkrije značenja celina i sistema, a struktura pruža jedinu već dostupnu logičku formu za ostvarenje ovog cilja“ (Dumont, 1999: 41). O dometima strukturalizma u antropologiji ovde neće biti reči, ali može se reći da holizam ima ne samo epistemološku već i utemeljujuću ulogu za antropološku nauku kao disciplinu. O tome govori činjenica da u

savremenim raspravama o krizi antropologije nalazimo nostalgičan odnos prema holizmu u antropologiji (Ignjatović, 2015).

ZAKLJUČAK

Paralelno istraživanje dve relacije – odnos metodološkog i političkog individualizma i kulturnog i metodološkog individualizma – potvrđuje da postoje određene pravilnosti između individualističkih pozicija, tj. da epistemološka, politička i normativna dimenzija često pokazuju tendenciju da konvergiraju. Čini se da kod teoretičara postoji percepcija o zajedničkoj osnovi individualizama ili tendencija ka analogiji u njihovom razmatranju. Potvrdu za ovo nalazimo u čestim preplitanjima u značenju navedenih pojmova, ali takođe i u jasnom pozicioniranju određenih autora koji podjednako veruju u sazajne i političke prednosti individualizma (Budon ili Mizes). Istorijski posmatrano, politička i ideološka orijentacija često su praćene epistemološki srodnim usmerenjima. S druge strane, povezivanje kulturnih karakteristika jednog društva i najboljeg pristupa da se takvo društvo istraži nije tako retko. Individualističko društvo i metodološki individualizam idu zajedno u takvoj perspektivi, kako pokazuje Dimonova pozicija, doduše na štetu heurističkih potencijala metodološkog individualizma.

LITERATURA

- Agassi, J. (1960). Methodological Individualism. *The British Journal of Sociology*, 11 (3), 244–270.
- Boettke, P. (1998) Rational choice and human agency in economics and sociology: exploring the Weber-Austrian connection. In: H. Giersch (ed.) *Merits and Limits of Markets*. Berlin: Springer.
- Boudon, R. (1988). Will Sociology ever be a normal science? *Theory and Society*, 17, 747-771.
- Boudon, R. (2003). *Raison, bonnes raisons*. Paris: PUF.
- Boudon, R. (2004). *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Paris: Odile Jacob.
- Boudon, R. (2011). Ordinary rationality: the core of analytical sociology. In: P. Demeulenaere (ed.) *Analytical sociology and social mechanisms*.
- Boudon, R., Bourricaud, F. (2003). *A Critical Dictionary of Sociology*. London: Routledge.
- Dirkem, E. (1963) [1895]. *Pravila sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.
- Dumont, L. (1999). *Homo hierarchicus: The Caste System and Its Implications*. Oxford University Press.
- Durić, M. (1964). *Sociologija Maksa Vebera*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Elster, J. (1985). *Making sense of Marx*. Paris: Edition de la Maison des Sciences de l'Homme; Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, L. (1989). Reflections on conceptual openness and conceptual tension. In: Fred D'Agostino, I.C. Jarvie (eds.) *Freedom and rationality*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.

Gonce, R.A. (2003) Ludwig von Mises: The Man and His Economics by Israel M. Kirzner. *The American Journal of Economics and Sociology*, 62 (3), 633-636.

Hajek, F. (1999) *Kontrarevolucija nauke: istraživanja o zloupotrebi razuma*. Podgorica: CID.

Hamowy, R. (2008). *The Encyclopedia of Libertarianism*. SAGE.

Hodgson, G. (2007). Meanings of Methodological Individualism. *Journal of Economic Methodology*, 14 (2), 211-26.

Ignjatović, S. (2014). Sociologija i (anti)liberalizam. U: V. Vukotić et al. (ur.) *(Anti)liberalizam i ekonomija*. Beograd: IDN, pp. 360-367.

Ignjatović, S. (2015). „Eshatološka“ rasprava o budućnosti antropologije. Koncept krize antropologije u zborniku *The End of Anthropology, Etnoantropološki problemi*, 10 (1), 43-54.

Ignjatović, S. (2016). Nasleđe Rejmona Budona. *Sociologija*, 58 (1), 32-52.

Ignjatović, S., & Buturović, Ž. (2017). Klasični liberalizam na raskrscnici globalizma i izolacionizma. U: V. Vukotić et al. (ur.) *Globalizacija i izolacionizam*. Beograd: Institut društvenih nauka, pp. 392-402.

Kincaid, H. (2004). Methodological individualism and economics. In: J. Davis, A. Marciano, & J. Runde (eds.) *The Elgar Companion to Economics and Philosophy*. Sheltenham: Edward Elgar.

Kincaid, H. (2015). Open Empirical and Methodological Issues in the Individualism-Holism Debate. *Philosophy of Science*, 82 (5), 1127-1138.

Klein, D., & Stern, C. (2005). Narrow-tent Democrats and fringe others: the policy views of social science professors. Swedish Institute for Social Research. Working Paper 8/2005.

Kulenović, N. (2014). Metodološki individualizam nasuprot metodološkom holizmu. *Etnoantropološki problemi*, 9 (2), 309-333.

Lukes, S. (1968). Methodological Individualism Reconsidered. *The British Journal of Sociology*, 19 (2), 119-129.

Macfarlane, A. (1992). On individualism. *Proceedings of the British Academy*, 82, 171-199.

Macfarlane, A. (1993). Louis Dumont and the origins of individualism. King's College, Cambridge. *Cambridge Anthropology*, 16 (1).

Mantzavinos, C. (2009). A note on methodological individualism. In: M. Cherkaoui, P. Hamilton (eds.) *Raymond Boudon: a life in sociology: essays in honour of Raymond Boudon*. Bardwell Press.

Milić, V. (1978). *Sociološki metod*. Beograd: Nolit.

Mimica, A. (1991). *Radikalska sociologija*. Niš: Gradina.

Parker, W.D. (2006). Methodological individualism vs. methodological holism: neoclassicism, institutionalism and socioeconomic theory.

Preuzeto sa

http://www.socioeconomics.org/pdf/neoclassicism_institutionalism.pdf

(20 septembar, 2017).

Rapport, (1997). *Transcendent Individual*. London and New York: Routledge.

Rapport, N., & Overing, J. (2000). *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge.

Rapport, R. (2001). Anthropology of Personhood. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*.

Ringer, F. (1997). *Max Weber's Methodology*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Stuchlik, M. (2014) [1977]. Goals and Behaviour. *Historická sociologie*, 2, 9-42.

Triandis, H.R., Bontempo, V., Marcelo J., & Lucca, N. (1988). Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspectives on Self-Ingroup Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (2), 323-338.

Udehn, L. (2001). *Methodological Individualism*. London: Routledge.

Veber, M. (1976) *Privreda i društvo* (tom 1). Beograd: Prosveta.

Watkins, J. W. N. (1958). The Alleged Inadequacy of Methodological Individualism. *The Journal of Philosophy*, 55 (9), 390-395.

Zahle, J., & Collin, F. (2014). Introduction. In: Julie Zahle, Finn Collin (eds.), *Rethinking the Individualism-Holism Debate*. Berlin: Springer.

Suzana IGNJATOVIĆ

**METHODOLOGICAL, POLITICAL AND CULTURAL INDIVIDUALISM
IN THE SOCIAL SCIENCES**

ABSTRACT

The chapter explores the links between methodological, cultural and political individualism in the social sciences (sociology, anthropology and economics). The analysis focuses on methodological and political individualism, on the one hand, and methodological and cultural individualism, on the other. The main thesis is that different types of individualism tend to converge: the epistemological preference for methodological individualism is followed by a political preference for individualism (more specifically, the ideology of liberalism). A very similar convergence is found in the opposite holism-collectivism orientation. Another part of the analysis deals with the linkages between cultural and methodological individualism, focusing on the positions of Rapport and Dumont, as two opposed theories in a debate about individualism and holism in anthropology.

KEYWORDS: methodological individualism, cultural individualism, political individualism, ontological individualism